

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

COMITE INTERACADEMIQUE DE BALKANOLOGIE
DU CONSEIL DES ACADEMIES DES SCIENCES ET DES ARTS
DE LA R.S.F.Y.

INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

BALCANICA

ANNUAIRE DE L'INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

XIII - XIV

RECUEIL DES TRAVAUX A L'HOMMAGE
DU PROFESSEUR RADOVAN SAMARDŽIĆ,
MEMBRE CORRESPONDANT DE L'ACADEMIE SERBE
DES SCIENCES ET DES ARTS, A L'OCCASION
DE SON SOIXANTIEME ANNIVERSAIRE

BELGRADE 1982—1983.

Михаило ВОЈВОДИЋ
 Филозофски факултет
 Београд

СРПСКО-ГРЧКИ ПРЕГОВОРИ О САВЕЗУ 1912. ГОДИНЕ

Тешка привредна и политичка ситуација у европским деловима Турске, која је нарочито дошла до изражаја у годинама после младотурске револуције, била је и повољна основа и неопходан мотив балканским државама да се међусобно приближе, споразумеју и, једном заувек, реше источно питање у своју корист. Њихове амбиције да у највећој мери задовоље територијалне претензије биле су годинама препрека пружању заједничке помоћи својим сународницима, односно задовољавању праведних ослободилачких захтева потлаченог хришћанског становништва. Подстицај да се ипак споразумеју пружила им је ситуација у самој Турској 1911—1912. године, као и међународни положај у коме ће се ова држава наћи. Покрети албанског становништва у северној Албанији и Старој Србији добили су озбиљне разmere, а истовремено указали да би његове тежње могле добити подршку неке од великих сила. Стварању напете ситуације у европским вилајетима доприносило је и незадовољство у појединим тамошњим турским гарнизонима, као и сукоби младотурака и њихових политичких противника, који су због специфичне вишенационалне средине тог дела Турске увек претили да изазову озбиљне варнице. Рат између Турске и Италије, који је избио у септембру 1911. године, имао је, због моћних последица, сличан значење. Ангажовање знатних војних снага Турске, а исто тако и евентуални пораз, довело би је у објективно тешку ситуацију и могло изазвати нова значајна превирања у земљи.

Међусобно приближавање балканских држава почело је у пролеће 1911. корацима које је у том правцу начинила нова бугарска влада на челу са И. Е. Гешовом. С обзиром на то да су таква настојања наишла на повољну климу у Београду, због сличних жеља српске владе на челу са М. Миловановићем, постепено су се, сусретима државника и разним видовима других зајед-

ничких манифестација, успостављали савезнички односи између две највеће чланице будућег балканског савеза.

Преговори између српске и бугарске владе о решавању источног питања и поделе турских балканских територија отпочели су у октобру 1911. године уручењем Миловановићу предлога уговора о савезу од стране специјалног и поверљивог Гешовљевог изасланика.¹ Вођени у тајности, углавном посредством српског посланика у Софији Спалајковића, а уз застоје због спорова који су избијали око одређивања будућих граница у Македонији, окончани су у марту 1912. године потписивањем споразума са тајним додатком, којим су се разграничавале сфере њихових ратних тековина. Уследило је потом, у мају, и закључивање војне конвенције, после преговора који су се водили између два генералштаба.

Скоро истовремено дошло је до приближавања између Грчке и Бугарске. У октобру 1911. године отпочели су, исто тако у тајности званични преговори за закључивање међусобног уговора о савезу. Као основа за преговоре послужио је пројекат уговора о дефанзивном савезу, који је средином октобра поднео грчки посланик у Софији. Завршени су потписивањем заједничког уговора крајем маја 1912. године, да би тек у октобру, само кратко време пре почетка ратних операција, била потписана и заједничка војна конвенција.

То су били и најзначајнији од уговора који су балканске државе довели у савезнички однос. Они су били кичма њиховог савеза, а пре свега српско-бугарски уговор.²

За Србију је, међутим, велики значај имао и сличан уговор са Грчком, који није био закључен истовремено када и са Бугарском, и о коме је требало тек преговарати. Српска влада није заправо ни хтела да ступи у оружану борбу са Турском без претходно постигнутог савезничког уговора са Грчком. После њега би се закључио и уговор са Црном Гором. Сматрало се, наиме, да би уговор са Грчком донео Србији вишеструке користи: објективно би јачао међународни положај Србије у ратним данима, добила би се подршка Грчке будућим ратним добицима Србије, а затим би се избегли и евентуални спорови у питањима разграничења у Македонији и Албанији.

Преговорима са Грчком Србија је приступила тек пошто, су, у пролеће 1912. године, били створени одговарајући услови у односима балканских држава, чему је и развој ситуације на

¹ Сви датуми у тексту су по новом календару, а у напоменама су дати зависно од документа. Уколико је докуменат датован старим календаром, а то су углавном документи МИД-а Краљевине Србије, у напоменама је стављен и нови — ради лакшег упућивања на датуме у тексту.

² Постоји обимна литература, и наша и страна, у којој се налази доста података о српско-бугарском и грчко-бугарском уговору.

Балкану погодовао. Пре свега, био је потписан уговор о савезништву са Бугарском, коме се у Србији давала апсолутна предност. У Србији и Бугарској је истовремено било створено и такво расположење као да ништа не би смело задржати балканске државе од рата са Турском. И ситуација у европској Турској постајала је 1912. године, из месеца у месец, све више немирна. Албански покрет узео је, у пролеће и лето, шире размере него ранијих година. Били су учестали и зулуми над хришћанима у Старој Србији и Македонији, од којих су неки имали велики одјек, као, на пример, у Беранама, где је, поред осталог, био убијен кајмакам, који је био Србин, или у Санџаку, или нечувени покољ над недужним становништвом у Кочанима. Ако се томе додају и све чешћи и крупнији инциденти на границама, посебно на турско-црногорској, као и чињеница да италијанско-турски рат није био завршен, онда се одиста могло стећи уверење да постоје повољне околности за рат са Турском.³

Српска влада је чекала међутим, да се успешно окончају бугарско-грчки преговори, који су отпочели у октобру 1911. године, па да и она приступи споразумевању са Грцима. О току и садржају тих преговора није много знала, јер је ни бугарска ни грчка страна нису извештавале. Српски посланик у Софији, у априлу 1912. год., о њима није умео ништа да каже, осим што је из разговора са тамошњим грчким послаником Панасом стекао утисак да неће бити никаквих тешкоћа око будућег разграничења Србије и Грчке у Албанији.⁴ Наредног месеца Спалајковић је саопштио својој влади извесне податке о грчком предлогу бугарској влади, које је добио од руског посланика у Софији, али без иједне речи о потписивању грчко-бугарског споразума.⁵ О томе да је крајем маја уговор потписан српска влада за извесно време није ништа сазнала. Тек је почетком августа српски посланик у Атини Бошковић јавио Јов. М. Јовановићу, који је после смрти М. Миловановића 1. јула постао министар иностраних дела у новој влади Марка Трифковића, да су преговори у Софији

³ Вид. Dem. J. D. Drossos, *La fondation de l'alliance balkanique, Étude d'Histoire Diplomatique*, Athènes 1929, 69—76; В. Храбак, *Арбанашки устанци 1912*, Врањски гласник, XI, Врање 1975, 173—375; Н. Ракочевић, *Стање на црногорско-турској граници уочи балканског рата (1908—1912)*, Историјски записи 3—4, Титоград 1962, 485—515.

⁴ Дипломатски архив Секретаријата за иностране послове (у даљем навођењу: ДАСИП), Министарство иностраних дела (у даљем навођењу: МИД), Политичко одељење (у даљем навођењу: ПО), 1912, ф. III, д. 6, пов. бр. 3124, изв. из Софије 9/22. април 1912. Грчки посланик је том приликом обавестио Спалајковића да „није још добио формалних инструкција из Атине о преговорима са бугарском владом.”

⁵ Исто, ф. VIII, д. 4, пов. бр. 3186, изв. из Софије 8./21. мај 1912. Спалајковић је саопштио да грчки нацрт садржи четири тачке и да једна од њих, која предвиђа заједничку акцију, није „искључиво дефанзивна”.

завршени са успехом и да је грчко-бугарски споразум потписан.⁶ Ту вест потврдише и сам Гешов Спалајковићу 13. августа, саопштивши му укратко садржину споразума. Споразум је садржао само четири тачке и био је „чисто дефанзиван“.⁷

Српска влада је, нестрпљиво дочекавши тај повољан глас, одмах, 14. августа, овластила свог посланика у Атини да грчкој влади поднесе предлог о закључењу међусобног споразума, с тим што би „због садањих спољних прилика“ требало бити „што пре на чисто“ са одговором грчке владе.⁸ Међутим, у грчком министарству иностраних дела нису одмах одговорили. Објашњавали су то потребом консултација унутар кабинета и са краљем.⁹ Учинили су то тек 20. августа, изразивши, том приликом, жељу грчке владе да уговор буде на истој оној основи на којој је закључен грчко-бугарски споразум. То је требало да буде чисто дефанзиван уговор — „једино за случај напада, без провокације, од стране Турске на уговорнице“.¹⁰

О тој основи српска влада је нешто више сазнала из објашњења која је у вези са грчко-бугарским споразумом Гешов дао 21. августа Спалајковићу. Основа споразума била је следећа: обе државе су се обавезивале да једна другој укажу помоћ када Турска провоцира или нападне једну од њих, али не и у случају ако Бугарска или Грчка буду провоцирале или нападе Турску. Према томе, ако би једна од две балканске државе нападала Турску, друга је онда била слободна да изабере хоће ли ступити или не у акцију.¹¹

У Београду су очекивали да грчка влада понуди неки свој пројекат за преговоре, односно да изнесе неко конкретно виђење будућег споразума. Пролазило је време, а уместо очекиваног одговора стизала су само обећања грчке владе да ће ускоро поднети свој нацрт будућег споразума. Грчка влада је, у међувремену, развила живу активност у свим балканским престоницама, како би балканске државе заузеле солидарно држање и изврши-

⁶ Исто, ф. II, д. 1, пов. бр. 3396, изв. из Атине 23. јули/5. авг. 1912. Посланик није ништа знао да каже о садржини споразума, једино да је дефанзивног карактера.

⁷ Исто, ф. III, д. 6, пов. бр. 3420, изв. из Софије 31. јули/13. авг. 1912. Гешов тада није показао Спалајковићу сам уговор.

⁸ Исто, ф. VIII, д. 5, пов. бр. 3423, Јовановић посланику у Атини 1./14. авг. 1912.

⁹ Исто, пов. бр. 3448, из Атине 2./15. авг. 1912.

¹⁰ Исто, ф. II, д. 1, пов. бр. 3413, изв. из Атине 7./20. авг. 1912; S. Skoko, *Stvaranje i raspad balkanskog saveza 1912—1913*, Jugoslovensko-bugarski odnosi u XX veku, Zbornik radova 2, Beograd 1982, 98; С. Скоко, *Други балкански рат 1913*, I, Београд 1968, 95.

¹¹ ДАСИП, МИД, ПО, 1912, ф. Анекс, д. Уговор између Србије и Грчке, пов. бр. 66, изв. из Софије 8./21. авг. 1912. — Извесне детаље о грчко-бугарском уговору Спалајковић је био доставио 17. августа. Исто, ф. III, д. 6, пов. бр. 3433, изв. из Софије 4./17. авг. 1912.

ле заједнички притисак на Турску у вези са стањем у њеном европском делу.¹² Учинила је неколико предлога у том смислу, при чему је одмах добила подршку Бугарске. Стекао се утисак да би јој једна таква врста заједничке акције према Турској много више одговарала од споразума са Србијом, односно да би овај последњи више волела оставити за касније.¹³

Један од таквих предлога, који је, уз то, био и нешто више разрађен, прчка влада је поднела 29. августа. Предложила је да балканске државе изврше притисак на Порту, како би ова извела реформе у европским вилајетима, и да се истовремено великим силама укаже на могућност да због растућег узбуђења у том делу Турске може доћи до избијања сукоба и покоља, због чега би се и од ње затражило да интервенишу у Цариграду. Основе програма реформи по овом предлогу чинили би такрири Васељенске патријаршије, Бугарског егзархата и Јерменске патријаршије о црквеним привилегијама и реформама положаја хришћанских народа. Ове реформе би се, међутим, могле проширити и допустити. Као гаранцију је требало тражити: да сваким вилајетом у коме има хришћана управља гувернер хришћанин, и то потврђен од великих сила; уз валију би били изабрани и окружни одбори; амбасадори великих сила и посланици балканских држава у Цариграду бринули би о извршењу реформи.¹⁴

Српска влада је, међутим, била готова да прихвати иницијативу Грчке за „груписање балканских држава против Турске”, али под условом да то буде само један део општих ратних припрема Србије. У ствари, спремање Србије за обрачун са Турском подразумевало је и предузимање мера за заштиту од Аустро-Угарске, која је представљала и главну опасност за земљу. Споразумевање са балканским земљама, али не само за напад на Турску него и за одбрану од Аустро-Угарске, могло се једино сматрати неком врстом гаранције, односно значајном врстом помоћи, ако би се за то указала потреба. Било је у Београду чак и званичних мишљења да би Србија требало да се споразумима најпре обезбеди од могућих напада на њу, у првом реду од стране Аустро-Угарске, па тек онда да ради на неким „комбинацијама” против Турске. Или, да ради упоредо и на једним и на другим споразумима. На тај начин би се, сматрало се, избегло да се Србија нађе истовремено између Турске и Аустро-Угарске. Такав спора-

¹² Исто, ф. Анекс, д. Уговор између Србије и Грчке, пов. бр. 66, Дневна забелешка у Министарству иностраних дела, 12./25. авг. 1912; Исто, пов. бр. 66, изв. из Софије 12./25. авг. 1912; исто, пов. бр. 66, Јовановић посланику у Софији 12./25. авг. 1912; С. Скоко, *Преи балкански рат 1912—1913*, Београд 1959, 160—161; Dem. J. D. Drossos, *нав. дело*, 76.

¹³ ДАСИП, МИД, ПО, 1912, ф. Анекс, д. Уговор између Србије и Грчке, пов. бр. 66, изв. из Атине 12./25. авг. 1912.

¹⁴ Исто, пов. бр. 66, Дневна забелешка у Министарству иностраних дела 16./29. август 1912; Dem. J. D. Drossos, *нав. дело*, 76—78.

зум је, међутим, био постигнут са Бугарском, али би нешто слично и са осталим балканским државама значило много више, јер би Србија, у евентуалном случају, имала уз себе савезнички блок. Српска влада је зато и инсистирала у Атини на склапању посебног споразума са Грчком, па је чак предложила да се преговори воде преко њеног тамошњег посланика. Овај је, међутим, имао задатак да, чим добије од грчке владе предлог максимума и минимума за преговоре, дође у Београд, где би добио упутства за њихово даље вођење.¹⁵

Тешкоће за будуће српско-грчке преговоре могле су, међутим, настати због већине изнетих сутестија у поменутом грчком предлогу од 29. августа, с обзиром на резерве које је српска влада имала према њима. Српска влада је желела да, пре свог званичног одговора на тај грчки предлог, од Бугарске добије сагласност на своје следеће резерве према њему: евентуални корак код сила могао би да доведе до измирења Турске и Италије; ако би силе пристале да учине корак код Порте не би било никакве санкције да ће Порта извршити евентуално обећање; такав корак би требало пре учинити код Порте и истовремено га пратити мобилизацијом војске.¹⁶ Проблем је, за српску владу, постојао и у такририма који су предложени као основа програма реформи. То се пре свега тичало српских народносних захтева у Турској. Постављало се питање до које је мере Патријаршија била спремна да зајамчи права Срба у неким епархијама у Турској. У питању су биле, пре свега, рашко-призренска, велешко-дебарска и скопска епархија. Требало је, исто тако, решити питање заштите тих Срба од врховне црквене управе. Било би неопходно, ради што бољег осигуравања Србима народносних права, омогућити да и српски митрополити уђу у Свети синод и одлучују са истим правима као и грчки митрополити. И још много других питања која су се односила на захтеве према Патријаршији као и гаранција које би Патријаршија требало да пружи.¹⁷

¹⁵ ДАСИП, МИД, ПО, 1912, ф. Анекс, д. Уговор између Србије и Грчке, пов. бр. 66, Јовановић посланику у Атини 12./25. авг. 1912; исто, ф. II, д. 1, пов. бр. 3487, изв. из Атине 14./27. авг. 1912.

¹⁶ Ове резерве ће прихватити бугарска влада, што ће се одразити и на Гешовљев одговор достављен 1. септембра у Атину. Исто, ф. Анекс, д. Уговор између Грчке и Бугарске, пов. бр. 66, изв. из Софије 19. авг./1. септ. 1912.

¹⁷ Српска влада одговориће 3. септембра преко грчког посланика у Београду. У одговору ће тражити да се прецизније одреде просветно-школске привилегије српског народа у Турској, постављање валија и делокруг одбора, као и начин и обим контроле. Влада је затим обратила пажњу и на опасност од интервенције великих сила ако одмах по објављивању мобилизације не уследи заједничка акција. Исто, ф. VIII, д. 5, пов. бр. прилог уз 3437, Јовановић посланику Краљевине Грчке у Београду 21. авг./3. септ. 1912.

Српски посланик у Атини, који се, истог дана када је поменути предлог учињен у Београду, сусрео са грчким министром иностраних дела Коромиласом, стекао је утисак да је грчка влада желела да се најпре српска влада сагласи управо са тим предлогом па да тек онда приступи преговорима за међусобно споразумевање. Међутим, на посланиково инсистирање да отпочну преговоре, без обзира на то какав одговор буде доставила српска влада, председник владе Венизелос дао је, 30. августа, у том смислу повољна уверавања.¹⁸

Обећани грчки предлог, који је требало да послужи као основа за преговоре, достављен је српском посланику и он га је 7. септембра однео у Београд. На велико изненађење српске владе, грчки предлог се није односио на будући српско-грчки савез, него на споразум утроје: између Србије, Грчке и Бугарске. Текст пројекта који се састојао из четири члана предвиђао је склапање дефанзивног уговора између три земље. Њиме се у суштини предлагало следеће: узајамна војна помоћ три државе у случају ако би нека од њих била нападнута од стране Турске, било упадом на њихову територију било гажењем права која произилазе из уговора или основних принципа међународног права; три државе би употребиле утицај на своје сународнике у Турској како би допринеле искреном заједништву народа који живе у Турској; три државе би једна другој помогле у свакој акцији коју би предузеле код Порте или код великих сила а тичало би се права која произилазе из ранијих уговора или из примене политичке једнакости и уставних гаранција народности у Турској; уговор би трајао три године од дана његовог потписивања и чувао би се у тајности. Уз пројекат овог уговора била је поднесена и једна декларација, по којој се обавезе узајамне војне помоћи не би односиле на случај ако би због критског питања дошло до рата између Турске и Грчке.¹⁹

Грчки пројекат био је направљен по образцу грчко-бугарског уговора, и био је истовремено достављен и српској и бугарској влади. За српску владу је, међутим, било значајно, а то ће јој и олакшати одговор Грцима, што је бугарски председник владе одбио грчки пројекат, па је чак, 11. септембра, замолио српску владу да и она то учини. Гешов је као разлог одбијања навео постојање српско-бугарског споразума „чије извесне одредбе о дефанзиви не би ушле у нов уговор у троје какав влада грчке предлаже“, као и чињеницу што „засебни уговори“ нису сметња да

¹⁸ Исто, ф. Анекс, д. Уговор између Србије и Грчке, пов. бр. 66, из Атине 17./30. авг. 1912.

¹⁹ Исто, пов. бр. 66, *Projet de Traité*.

савез буде исто тако чврст као да је у питању један заједнички уговор.²⁰

Одговор Грцима био је заправо један од првих дипломатских корака нове српске владе, која је 12. септембра образована под председништвом Н. Пашића. Пашић је 13. септембра одговорио да пројекат утроје није потребан, с обзиром на то да је већ закључен грчко-бугарски споразум који „регулише грчко-бугарске односе и потребе”, и предложио је да се закључи само уговор између Србије и Грчке. Пројекат српске владе за тај уговор имао би да донесе српски посланик Бошковић по повратку у Атину.²¹

Изражавајући жељу да закључи споразум са Грцима, српска влада је имала у виду потребу за једним дефанзивним и офанзивним савезом. Пашић је сматрао да је балканским државама један такав савез био неопходан, с обзиром на све озбиљнију ситуацију на Балкану. У ствари, он је био мишљења да би балканске државе требало да закључе један офанзиван и дефанзиван четворни савез на начелу „Балкан балканским народима”, али тек после закључених билатералних споразума. У вези са тим, он је предложио Грцима да закључе споразум о савезу с Црном Гором па да то после њих учини и Србија. Био је убеђен да ће се због добрих црногорско-грчких односа тај споразум брзо постићи, што би и Србији олакшало преговоре.

Пред свој повратак у Атину српски посланик Бошковић био је, 18. септембра, снабдевен детаљним упутствима за вођење преговора, као и са три пројекта будућег споразума. Посланик је имао задатак да прво усмено изложи садржину првог пројекта („чл. I. Обе државе уговорнице обавезују се да се заједнички бране свим силама и средствима којима располажу на случај да их нападне Турска или обе заједно или сваку за себе, што може наступити када се буду државе уговорнице енергично заузеле за бољу судбу њихових сународника у европској Турској; чл. II. Обе се уговорнице обавезују да притекну целомом својом снагом у помоћ једна другој у случају да која В. Сила покуша анектовати, окупирати или својом војском посетити макар и за неко време ма који део европске Турске и то у случају кад једна од њих буде то сматрала као противно својим животним интересима; чл. III. Обе уговорнице потписаће у најкра-

²⁰ Исто, ф. III, д. 6, пов. бр. 3507, изв. из Софије 29. авг./11. септ. 1912. — Грчка влада је тражила, исто тако, да јој се саопшти садржина орско-бугарског споразума. Гешов је, међутим, молио српску владу да се то не учини све док се Србија и Бугарска дефинитивно не споразумеју у свим питањима која се тичу уласка у рат. Архив Југославије, фонд Јована М. Јовановића, л. 529, Дневна забелешка у Министарству иностраних дела 31. авг./13. септ. 1912.

²¹ ДАСИП, МИД, ПО, 1912, ф. VIII, д. 5, пов. бр. 3523, Пашић посланству Краљевине Грчке 31. авг./13. септ. 1912; С. Скоко, *Други балкански рат*, 96.

ћем року после потписа овога уговора једну Војну Конвенцију у којој ће се исцрпно одредити шта се с једне и друге стране има предузимати на случај рата а шта опет припремати за време мира — како би се могао овај савезни уговор што потпуније и целисходније извршити; чл. IV. Овај уговор и В. Конвенција важеће од дана потписа па за пет година а могу се по споразуму мењати а могу се и продужавати преко тога рока; чл. V. Уговор о савезу може се објавити или саопштити само по претходном споразуму и престанку обеју држава уговорница; чл. VI. Уговор ће бити у два равногласна примерка на француском језику а потписан ће бити од. . .).²² Ако би грчка влада повољно одговорила на њега, посланик би онда предао текст пројекта, и преговори би могли да отпочну.

Уколико грчка влада не би пристала на тај предлог пројекта, посланик би предложио други пројекат. Његова садржина била је слична грчком пројекту, с тим што је био проширен чл. II грчког пројекта²³ садржајем који се односио на положај српске цркве. Сада се у њему говорило и о обавези грчке владе „да издејствује код Патријаршије пристанак за стварање једне засебне административне црквене организације, једнога православнога Егзархата српскога или, ако влада Краљевине Србије то буде желела, повраћањем старе Пећке Патријаршије са новим границама у које би ушле данашње епархије скопљанска, в. дебарска и р. призренска. . .”.²⁴

Међутим, ако би се догодило да грчка влада не прихвати ни овај други пројекат, посланик би поднео трећи. Тај је био углавном саображен садржини грчког пројекта, с тим што би испао чл. II грчког пројекта. По речима Пашића, Србија је, преузимајући обавезе по тексту овог трећег пројекта, довољно показивала колико држи до „балканске солидарности”. Он је, међутим, упозорио посланика да се од грчке владе, уколико се са њом закључи савез, „узме формална обавеза да ће израдити у Патријаршији дефинитивно решење српског црквеног питања у Турској”.²⁵

²² ДАСИП, МИД, ПО, 1912, ф. Анекс, д. Уговор између Србије и Грчке, пов. бр. 66, I пројекат српски.

²³ Чл. II грчког пројекта је у целини гласио: „Три државе уговорнице узајамно се обавезују, с једне стране да употребе свој морални утицај код њихових сународника у Турској да искрено допринесу коезистенцији онога живља који сачињава популацију Царства а с друге стране да буду једна другој у помоћи и да заједнички предузимају сваку акцију код Турске Владе или код Великих Сила која би имала за циљ да вадобије или обезбеди права проистекла из Уговора или уступљених на други начин народностима грчкој, бугарској и српској, примену политике једнакости и уставних гаранција”. Исто, пов. бр. 66, *Projet de Traité*.

²⁴ Исто, пов. бр. 66, II пројекат српски.

²⁵ Исто, пов. бр. 66, III пројекат српски; исто, пов. бр. 66, Пашић посланику у Атини 5./18. септ. 1912.

Преговори између две стране отпочели су у Атини 28. септембра. Српски посланик је најпре усмено саопштио садржину првог пројекта. У одговору, који је доставила после два дана, грчка влада је прихватила да то буде основа за преговоре, с изузетком чл. II Грчка влада је дала пристанак да се закључи офанзивно-дефанзивни савез против Турске, чак и да се унесу одредбе о црквеном питању. Изразила је жељу да одмах приступи преговорима за закључење војне конвенције и предложила да Србија у том циљу упути у Атину једног генералштабног официра. Међутим, искључењем чл. II српског предлога, одбацивала је сваку могућност преузимања савезничке обавезе против неке од великих сила, тј. указивања помоћи Србији ако би се умешала Аустро-Угарска.²⁶

Пашвић је одмах овластио посланика да настави започете преговоре, и то на следећој основи: да преда Грцима први пројекат уговора, али без његовог чл. II. Уместо њега, у пројекат би унео чл. II из другог српског пројекта.²⁷

Преговори су, међутим, запели управо око новог чл. II српског пројекта. Српски посланик је инсистирао на том члану, указујући да важност осталих одредаба зависи управо од њега. Грчка влада, међутим, није пристала да на себе преузме обавезу да приволи Патријаршију на испуњење захтева Србије. По речима грчког министра Коромиласа влада би се могла сагласити да у уговор уђе једино одредба о црквеном питању која би садржала рок за његово уређење.²⁸

²⁶ Исто, пов. бр. 66, изв. из Атине 15./28. септ. 1912; исто, пов. бр. 66, изв. из Атине 17./30. септ. 1912.

²⁷ Чл. II другог српског пројекта је гласио у целини: „Обе Државе Уговорнице узајамно се обавезују, с једне стране, да употребе свој морални утицај код својих сународника у Турској да искрено допринесу мирноме опстанку онога живља који сачињава народ у Царевини а с друге стране да буду једна другој у помоћи и да заједнички предузимају сваку акцију код турске владе или код В. Сила која би имала за циљ да задовољи и обезбеди испуњење права проистичући или из Уговора или уступљених на други који начин народностима српској и грчкој на Бал Полуострву. Исто ово односи се и на уступке права која би се показала као неопходна а могла би се тражити на основу принципа политичке и верске једнакости о којој је реч у уводу овога уговора као и на примену политичке равноправности уопште и уставних гаранција. С обзиром на ово Влада Грчка обавезује се: да изради не само пристанак В. Патријаршије него и примену ових мера како би све привилегије црквене, школске и друге, — које уживају Грци у Отоманској Царевини биле легално признате и уступљене српској народности у турској царевини, да издејствује код Патријаршије пристанак за стварање једне административне црквене организације, једнога православнога Егзархата Српскога или, ако влада Краљевине Србије то буде желела повраћањем старе Пећске Патријаршије са новим границама у које би ушле данашње епархије скопљанска, в. дебарска и р. призренска, са резервом да се може извршити каква лака модификација коју налажу садањи односи међу народностима у Турској.” Исто, пов. бр. 66, II пројекат српски.

²⁸ Исто, ф. II, д. 1, пов. бр. 2052, изв. из Атине 23. септ./6. окт. 1912.

Пашић је настојао да се на поменутој основи свакако нађе заједничко решење. Тражио је од посланика да по сваку цену приволи Грке да пристану на садржину спорног члана поднетог пројекта. Био је спреман и на попуштање ако би се грчка влада показала непопустљивом. Зато је у новим упутствима посланику, 7. октобра изразио могућност прихватања одредбе о року уређења црквеног питања, али под условом да се „обезбеди начелни пристанак Патријаршије“.²⁹

Журба са којом је Пашићева влада настојала да се започети преговори заврше била је израз њене тежње да се, по могућности, не уђе у рат са Турском без закљученог споразума са Грчком. То је требало да буде и последњи који је преостео са балканским државама, јер су преговори са Црном Гором окончани почетком октобра потписивањем споразума о војној конвенцији. Пашићева влада желела је да пре ступања у рат буде образован један одбрамбени балкански фронт, а не само савез за рат против Турске. Према томе, није било у питању само успешано вођење операција. Свако регулисање билатералних војно-политичких питања значило би и подршку Србији у евентуалним каснијим компликацијама.

Радило се заправо о Аустро-Угарској и о држању које би њена влада могла заузети. То је српској влади била највећа брига. Вести о кретањима аустро-угарске војске, посебно у подручјима према Србији, ојачавање пограничних гарнизона, војне припреме у источним деловима Босне и Херцеговине, као и провокативна извиђања на Дунаву, могли су се ценити као мере притиска, али и као озбиљна упозорења чији би се прави значај осетио оног тренутка када српска војска буде кренула на Турску. Војне операције за ослобођење, пре свега Санцака, Метохије и Косова, могле су бити знак за активно мешање Аустро-Угарске.

Рат између балканских савезника и Турске дошао је после завршених свих војних припрема, укључујући и мобилизацију. Прва је, 8. октобра, ушла Црна Гора. Када је Турска одбила ноту Србије, Бугарске и Грчке од 13. октобра, у којој се тражило извођење реформи под надзором представника великих сила и балканских држава, и затим одговорила опозивом дипломатских представника из балканских престоница, уследио је општи рат на Балкану. Три балканске државе су 18. октобра отпочеле ратне операције.

Иако је сва пажња у Србији, од првог дана рата, била окренута војци која је водила успешне борбе на вардарском фронту, а исто тако продираола и у Санцак, Косово и Метохију, српска влада није губила из вида уговор са Грчком. Била је решена да га свакако закључи, упркос чињеници што је рат почео и што су се

²⁹ Исто, ф. Анекс, д. Уговор између Србије и Грчке, пов. бр. 66, Пашић посланику у Атини 24. септ./7. окт. 1912.

околности промениле. Преговоре је, међутим, требало изнова покренути, јер су били застали. У том циљу је Пашићева влада желела да учини значајан подстицај. Упутила је генералштабног официра М. Васића у Атину, који је, 23. октобра, предао Грцима пројекат војне конвенције.³⁰ А, осим тога, Пашић је, 28. октобра, послао поруку грчкој влади, изражавајући најодлучнију жељу да се започети преговори доведу до краја.³¹

Било је, међутим, јасно да грчка влада није показивала жељу да преговоре убрза. Штавише, стекао се утисак да је желела да их под разним изговорима одуговлачи. Српски посланик Бошковић извештавао је да се у Атини осећа деловање Аустро-Угарске.³² Могло се разумети да Грчка, највише из обзира према Аустро-Угарској, није расположена да прихвати никакве значајније обавезе према Србији.

Представници грчке владе су, и пошто је отпочео рат, заступали становиште да је пре свега потребно да постоји пуна солидарност балканских држава за заједничко решавање свих питања која се тичу њихових односа са Турском. Министар Коромилас је, међутим, сада идвојио услове за постизање тог јединства, што је, у ствари, указало на чему ће грчка влада убудуће настојати: на постизању претходног споразума о будућим границама савезних држава и уређивању албанског питања.³³ Прво од ова два питања имало је за грчку владу посебну важност. Бринуле су је бугарске претензије, о којима се није ништа знало, нити су биле обухваћене грчко-бугарским уговором. У вези с албанским питањем могле су се такође очекивати разлике. Грчка влада није била наклоњена подели Албаније, како је то желела српска влада, него аутономији.

Приликом сусрета са српским послаником, 30. и 31. октобра, грчки министар Коромилас изразио је спремност његове владе да настави преговоре за закључивање уговора са Србијом. Упозорио је, међутим, да се мора водити рачуна о променама које су дошле као последица рата. Поткрепио је то примером оних српских епархија на које се односио чл. II српског пројекта а чија је судбина била одлучена. По његовим речима, остало је једино да се реши питање оних Срба „који би и даље остали на турској територији, ако од ове што остане”. Указавши да је, према томе, рат изменио ситуацију на Балкану, он је изразио мишљење да би будући уговор требало првенствено „да утврди солидарност за

³⁰ Исто, ф. XII, д. 1, пов. бр. 1989, министар војни Пашићу, 1./14. окт. 1912; исто, ф. II, д. 1, пов. бр. 2354, изв. из Атине 15./28. окт. 1912.

³¹ Исто, ф. VIII, д. 5, пов. бр. 3916, Пашић Јовановићу, Врање 15./28. октобар 1912.

³² Исто, пов. бр. 3908, изв. из Атине 13./28. окт. 1912.

³³ Исто, ф. II, д. 1, пов. бр. 3929, изв. из Атине, 17./30. окт. 1912.

одржање ослобођених предела". Нјиме би, исто тако, било обухваћено и албанско питање.³⁴

Крајем октобра се, међутим, све више говорило о интригама Беча усмереним на разбијање јединства балканских држава. Посебно су се помињали напори аустро-угарских политичких крутова да растуре савез Србије и Бугарске. Такво деловање се доиста осећало тада у Атини. Грчки министар иностраних дела се, штавише, жалио српском посланику како их са аустро-угарске стране убеђују да би за Грчку било опасно ако би Бугарска и Србија избиле на море. Вероватно је да је грчка влада желела у томе да нађе пред Србијом неко оправдање за своје становиште у албанском питању. Поделити Албанију значило би супротставити се Аустро-Угарској, а то грчка влада није желела.

У свим балканским престоницама се због појачаног деловања Аустро-Угарске, као и због сасвим извесних изгледа да ће се озбиљно умешати и европска дипломатија, све више истицала потреба за очувањем балканске солидарности. Посебно се подвлачила неопходност да се задржи чврст став према Турској, да се њој јединствено и договорно поднесе захтеви или прописују услови и да се у вези са тиме избегне мешање великих сила. Пашић је почетком новембра доставио Грцима следеће мишљење српске владе: да би се постављали заједнички захтеви Турској требало би да балканске државе знају међусобно своје територијалне претензије; с обзиром на то да је разграничење већ учињено у уговору између Србије и Бугарске, потребно је да то учине Србија и Грчка; то би требало да буде и чворна тачка будућег српско-грчког споразума. Пашић је изложио и претензије Србије: линија разграничења са Грчком ишла би од Охридског језера на море реком Семени до испод Драча.³⁵ Албанско приморје било би тако подељено између Србије и Грчке.

Почетком новембра у Грчкој је владала забринутост због стања на фронту. Велика маса турских војника, повлачећи се испред српске војске, све више је силазила на југ. У исто време, грчка војска није напредовала предвиђеним темпом према Солуну и Битољу. Штавише, пред том наоружаном масом која је пристизала са севера Грци су дошли у врло тешку ситуацију и приморани чак да се повлаче. Грчка влада се забринутим и скоро драматичним апелима обратила Србији. Тражила је да српска војска настави напредовање од Прилепа ка Битољу и помогне

³⁴ Исто, ф. VIII, д. 5, пов. бр. 3930, изв. из Атине 17./30. окт. 1912; исто, ф. XII, д. 3, пов. бр. 1951, изв. из Атине 18./31. окт. 1912.

³⁵ Исто, ф. Анекс, д. Уговор између Србије и Грчке, пов. бр. 1888, изв. из Атине 20. окт./2. нов. 1912. и Пашићев одговор посланику. Пашић је упозорио да ће Србија остати код захтева за изласком на море па и „ако би Грчка остала при свом старом мишљењу да треба дати или створити аутономну Албанију”.

да се та турска војска разбије.³⁶ У оваквим случајевима помоћ Грцима је требало да пружи Бугарска, што би било у складу са грчко-бугарским уговором. Бугарска, међутим, не само да то није била у стању да учини него је и сама добила војну помоћ од Србије.

Српску владу није много бринуло ово кретање турске војске. Победа Србије била је осигурана, а исход рата сасвим извесан. Сматрала је да су Грци сами криви за тешкоће које су доживели, јер су пренебрегли војни савез са Србијом, а он би им омогућио помоћ српске војске. Српски посланик у Атини је, штавише, сву кривицу отворено сваљивао на грчку владу због тога што није био склопљен уговор са Србијом него су две земље ратовале свака по свом плану.³⁷ Српска влада није ни журирала са одговором Грцима око указивања војне помоћи.

Развој ситуације на фронту, међутим, пресудно је утицало на грчку владу да се коначно одлучи на склапање уговора са Србијом и да започете преговоре убрза и оконча. Тиме се истовремено могла пред балканским државама манифестовати приврженост међусобном савезништву. Преговори са српским послаником у Атини завршени су 4. новембра и састављен је нови пројекат уговора. Одредбе су биле прилагођене ситуацији створеној ратом, али грчка влада није прихватила најважнији захтев Србије — онај који се тичао разграничења.³⁸

Пројекат уговора предао је српској влади 7. новембра грчки посланик у Београду. Српска влада га је, међутим, одмах означила као „грчки контрапредлог“. Текст је садржао клаузулу о узајамној одбрани и пријатељству, као и принцип да балкански народи располажу балканском територијом као својом сопственом. У осам чланова била је изложена главна садржина текста уговора. У њима се, поред осталог, каже: две уговорне стране ће се у току трајања рата међусобно потпомоћи, и војнички и свим другим средствима; ако би и по завршетку рата остало нешто њихових сународника под турском влашћу, две државе би се узајамно потпомogle како би им се осигурала национална права;

³⁶ Исто, ф. XII, д. 3, пов. бр. 1968, изв. из Атине 21. окт./3. нов. 1912; исто, пов. бр. 1977, изв. из Атине 22. окт./4. нов. 1912; исто, д. 4, пов. бр. 1987, изв. из Атине 23. окт./5. нов. 1912.

³⁷ Исто, ф. II, д. 1, пов. бр. 2456, изв. из Атине 24. окт./6. нов. 1912.

³⁸ „После дугог преговарања и констатације да Министар Иностр. Дела Грчке неће више попустити нашим захтевима саставили смо нов текст који ће вам предати посланик грчки“, — јавио је Бошковић 4. новембра српској влади. Исто, ф. Анекс, д. Уговор између Србије и Грчке, пов. бр. 1978, изв. из Атине 22. окт./4. нов. 1912; С. Скоко, *Други балкански рат*, 96. — Овај пројекат поменут је и у књ.: E. Driault et M. Lhéritier, *Histoire diplomatique de la Grèce de 1821 à nos jours*, V, Paris 1926, 80—81. Аутори су се позвали на докуменат који се чува у грчком архиву а који представља текст поменутог пројекта упућен грчком посланику у Београду. На тај податак се позива и E. Ch. Helmreich, *The diplomacy of the Balkan Wars 1912—1913*, New York 1969, 79—80.

Србија и Грчка би се међусобно помогле свим средствима у случају ако би и убудуће биле нападнуте од Турске; грчка влада би се заложила код Васељенске патријаршије да се Србима у Турској признају сва права (верска, школска и др.) која уживају тамошњи Грци, а исто тако да добију и независну административну организацију српске цркве на територијама скопске, рашко-призренске и велешко-дебарске епархије, које неће бити одвојене од Турске после закључења мира; српска влада би се заузела код српских црквених власти да на територијама ових дијецеза које неће бити још одвојене од Турске Грци добију иста права као и Срби, а грчка влада би се заузврат заузела код Патријаршије за иста права оним Србима који управо живе на територијама које неће бити одвојене од Турске; ако у року од 6 месеци од потписивања уговора Патријаршија не би признала Србима у Турској сва наведена права или независну црквену организацију на поменутим територијама три дијецезе, уговор би на тражење Србије постао неважећи и то пет дана по истеку рока од 6 месеци; закључила би се и војна конвенција, како би се одредило које би се војне мере предузеле, како у рату тако и у миру; важност уговора и војне конвенције утврдила би се на 3 године; оба документа држала би се у тајности.³⁹

Оваква садржина пројекта српско-грчког споразума — дело се то одмах — била је потпуно превазиђена догађајима који су се непосредно збили или збивали на Балкану. У тренуцима када је Турско царство у Европи падало под ударцима војске балканских савезника, пројекат је говорио о положају њихових сународника у Турској. Као да ће тај положај зависити од Турске и од притиска балканских савезника на турску администрацију. Чак су и мере предвиђене за случај неког будућег рата са Турском изгледале мало вероватне. Место и улога балканских држава према турској држави били су већ сасвим измењени њиховим војничким победама, пре свега Србије. Није се више радило о побољшању и преуређењу стања њихових сународника у европској Турској, него једино о дефинисању ратних тековина. Опасност није убудуће претила од Турске него од интервенције Аустро-Угарске. То се највише тицало Србије. Албанско питање, односно образовање аутономне албанске државе, за што се залагала Аустро-Угарска, доводило је у питање судбину тековина балканских држава, онакву какву су је замислиле званична Србија и Бугарска. Грци нису, међутим, хтели да уговором преузму никакву обавезу за заједничка дејства против Аустро-Угарске,

³⁹ ДАСИП, МИД, ПО, 1912, ф. VIII, д. 5, пов. бр. 3974, Посланство Краљевине Грчке српској влади 25. окт./7. нов. 1912. Министар Коромилас је текст споразума пропратио следећим речима посланику: „Шаљем вам поверљиво комплетан текст споразума са Србијом и молим вас да га саопштите српској влади“.

ако би се то показало нужним. Били су само за такав уговор који би био уперен искључиво против Турске, иако је она у свом европском делу била скоро на издисају.

Такав пројекат уговора није, према томе, одговарао ни новоствореној ситуацији, а није узимао у обзир ни главну преокупацију Србије, која се тичала албанског питања. Попуштања грчке владе у преговорима кретала су се у оним оквирима које је рат углавном превазишао. Пројекат није много значио ни Грчкој, осим што је био једна врста теста за евентуалну војну помоћ Србије. А та помоћ се, у ствари, могла имати и без оваквог уговора, јер је Србија била заинтересована да турска војска у европском делу што пре капитулира па се тиме и превасходно руководио својим ратним операцијама.

Да за такве одредбе пројекта уговора није било правог интереса ни у Србији ни у Грчкој показало се већ одмах. Српска влада је истог дана када јој је уручен „грчки контрапредлог“ упутила поруке у Атину, Софију и Цетиње, да се балканске државе што пре одреде и споразумеју насупрам настојања да се створи „аутономна Албанија која би обухватила цео Епир и све пределе до Скадра...“⁴⁰ У ствари, Пашића је тада у првом реду занимало решење будућих граничних линија са балканским савезницима. С обзиром на то да је линија са Бугарском била уговором регулисана, највећи проблем остао је у будућој граници са Грчком. Србији је зато са њом био потребан уговор, и то онај који би решио питање заједничке границе на Јадранском мору. Тиме би се, како се веровало, могло допринети да се осујете настојања Аустро-Угарске да створи Албанију.

Тежње Грка дале су се разумети из одговора који је грчка влада, 8. новембра, дала српском посланику у Атину. Грчка влада је тражила да се о тим питањима воде заједнички разговори међу балканским државама, а не засебно удвоје.⁴¹ Главна преокупација Грка биле су, у ствари, бугарске територијалне претензије. Међусобни договор балканских држава значио би им да не би били препуштени да се сами носе са бугарским аспирацијама. Рачунали су на подршку Србије, па ће се са таквим захтевима и обратити српској влади.

Према томе, Грци су највише полагали на повољно решавање питања својих будућих граница са Бугарском. У заједничком споразуму балканских савезника видели су и шансу за своје прохтеве. Са Србијом нису хтели улазити у двојни споразум о разграничењу на албанској територији, али ће показати жељу да

⁴⁰ Исто, ф. X, д. 7, пов. бр. 2465, Пашић посланицима у Софији, Цетињу и Атину, 25. окт./7. нов. 1912.

⁴¹ Исто, ф. Анекс, д. Уговор између Србије и Грчке, пов. бр. 2494, изв. из Атине 26. окт./8. нов. 1912. Грчки министар је том приликом рекао да је такав предлог изнео у Софији пре неколико дана „али није добио одређен одговор“.

извесна обећања подршке настојањима Србије ипак ставе као улог у оквиру заједничког решавања свих заинтересованих граничних питања. То би требало да буде и накнада Србији за њену помоћ уколико се еветуални грчко-бугарски спор повољно оконча. Питање је, међутим, да ли су, и у којој мери, они заиста били спремни да ту цену плате.

Грци су одмах добили прилику да такво своје становиште изнесу српској влади. Како им је Пашић, 9. новембра, упутио директан предлог да Србија и Грчка поделе албанску обалу, и то по линији која би од Охридског језера ишла реком Семени до испод Драча, и истовремено их замолио да му се доставе грчке претензије у Македонији,⁴² грчка влада је одговорила у духу замишљене стратегије: помоћи ће Србију у питању изласка на јадранску обалу, али „само ако се постигне споразум са Бугарском о граници у Македонији“; сва та питања везује заједно и жели њихово решавање у оквиру споразума и солидарно држање Србије, Бугарске и Грчке.⁴³

У току новембра је грчка влада, у више наврата, упућивала поруке у Београд да је спремна помоћи Србију у питању изласка на море, али да Пашић буде посредник између Грчке и Бугарске за постизање споразума о њиховој граници.⁴⁴ Исто тако, предала је Србима и Бугарима један свој пројекат деобе територијалних сфера са Бугарском.⁴⁵

Грчка влада се плашила територијалног раста и хегемоније Бугарске, што се код ње јасно осећало. Посебно је била забринута због чињенице што бугарска влада није саопштавала своје претензије. Била је зато спремна на тактизирање и чувала се јавног изношења категоричких закључака. Давала је изјаве да жели да се приближи Србији,⁴⁶ али је, с друге стране, непрекидно понављала како је потребно да балканске државе солидарно бране области ослобођене од Турака. Пуну солидарност са Србијом

⁴² Исто, ф. X, д. 7, пов. бр. 2509, Пашић посланику у Атини 27. окт./9. нов. 1912.

⁴³ Исто, пов. бр. 2572, изв. из Атине 28. окт./10. нов. 1912; исто, пов. бр. 2632, изв. из Атине 13. окт./12. нов. 1912.

⁴⁴ Исто, ф. IV, д. 4, пов. бр. 2642, Дневна забелешка у Министарству иностраних дела 31. окт./13. нов. 1912; исто, ф. II, д. 1, пов. бр. 2645, изв. из Атине 31. окт./13. нов. 1912; исто, ф. X, д. 3, пов. бр. 4008, Посланство Краљевине Грчке српској влади; исто, ф. X, д. 8, пов. бр. 4195, изв. из Атине 8./21. нов. 1912.

⁴⁵ Исто, ф. II, д. 1, пов. бр. 2645, изв. из Атине, 31. окт./13. нов. 1912; исто, ф. IV, д. 4, пов. бр. 2642, Дневна забелешка у Министарству иностраних дела 31. окт./13. нов. 1912; S. Skoko, *Stvaranje i raspad balkanskog saveza*, 105; С. Ококо, *Други балкански рат*, 129—130.

⁴⁶ Српски посланик у Атини је, на пример, у једном извештају влади, 19. новембра, нагласио да „грчка влада жели да се Србија и Грчка што више приближе једна другој и добију што дужу заједничку границу како би могле одржавати равнотежу онага према овако јако увеличаној Бугарској“. ДАСИП, МИД, ПО, 1912, ф. VIII, д. 5, пов. бр. 4120, изв. из Атине 6./19. нов. 1912.

грчка влада није желела јавно да искаже. Предавала се својим односима са Бугарском и указивала на чињеницу да би изјава о подршци Србији значила да прима обавезу да је војнички помогне против Аустро-Угарске, а она то не може учинити без споразума са Бугарском о разграничењу територијалних тековина. То је требало да звучи као једна врста погодбе. Постизање претходнога споразума са Бугарском био би — подвлачило се у Атини — услов за заједничку одбрану балканских држава и очување њихових тековина. По речима грчког министра иностраних дела српском посланику 28. новембра, Грчка жели да се у том смислу са Србијом и Бугарском споразуме и спремна је „на правично и разложно попуштање”.⁴⁷

Пашић је покушао да утиче на односе Бугарске и Грчке. Поред осталог, тражио је од обе владе да до закључења мира не улазе ни у какве неспоразуме, а да се, после тога, међусобним уговорима, двојним или тројним, дође до коначног решења. Међутим, није хтео Грцима дати сагласност на преузимање посредничке улоге, изговарајући се да то не може учинити док се не упозна за захтевима Бугарске.⁴⁸

У ствари, Пашић није показао много упорности да одигра посредничку улогу, нити је са пуно енергије радио у Софији како би се изишло у сусрет Грчкој. Питање изласка Србије на море већ је прерасло оквире појединачних односа Србије са балканским савезницима. Због дела албанске обале, који је српска влада запосела почетком друге половине новембра отворила се озбиљна криза у њеним односима с Аустро-Угарском. Аустро-угарска влада је тражила да се српска војска повуче с албанске обале и претила војном акцијом.⁴⁹ Српској влади је било потребно много више напора да би покренула широку дипломатску активност и да би задобила међународну подршку. У том оквиру било је потребно очувати и јединствен став балканских држава и обезбедити њихову пуну солидарност. Захтеви Грчке у Софији, с обзиром на територијалне амбиције Бугарске, доводили су то јединство у озбиљну кризу.⁵⁰ Подршка Србије грчким територијалним захтевима изложила би је опасности од сукоба са Бугарском, а то је српска влада, тада, најмање желела. Агилна улога

⁴⁷ Исто, ф. IV, д. 8, пов. бр. 4318, изв. из Атине 13./26. нов. 1912; исто, ф. XII, д. 8, пов. бр. 4401, изв. из Атине 15./28. нов. 1912; исто, ф. X, д. 8, пов. бр. 4414, изв. из Атине 16./29. нов. 1912.

⁴⁸ Исто, ф. IV, д. 8, пов. бр. 4318, изв. из Атине 13./26. нов. 1912. и Пашићева забелешка на полеђини документа од 14./27. нов. 1912; исто, ф. XIII, д. 1, пов. бр. 4636, Пашић посланику у Атини 24. нов./7. дец. 1912.

⁴⁹ Вид. Д. Борђевић, *Излазак Србије на Јадранско море и конференција амбасадора у Лондону 1912*, Београд 1956.

⁵⁰ Грци су тражили за себе толику територију да се у Бугарској, због тога, није скривало незадовољство, као и одлучност да им се не попусти. S. Skoko, *Stvaranje i raspad balkanskog saveza*, 105; С. Скоко, *Други балкански рат*, 140.

посредника могла се у Софији, исто тако, схватити и као индиректна подршка Србије Грчкој. Зато је и Пашићево држање, које би се вероватно дало тумачити и као у извесној мери неутралисање улоге Србије у спору својих савезника, требало да њу сачува од евентуалних неспоразума, било с једном или другом државом, а на тај начин и од ризика да, поред осталог, и сама изгуби њихову подршку.

Резултати успеха српске војске пренели су се, међутим, са бојног поља на терен политике и постали предмет дипломатије, великих сила и међусобног погађања зараћених страна. То ће се, уосталом, десити и с тековинама осталих балканских држава. Судбину дела њихових ратних добитака узеле су велике силе да би о њима одлучиле на конференцији амбасадора у Лондону. Ту ће на првој седници, 17. децембра бити донесена одлука о образовању аутономне Албаније. Балканским државама је остало да после претходно постигнутог примирја, воде преговоре за закључење мира са Турском, и то на конференцији у Лондону, која је отпочела у исто време када и седнице амбасадора великих сила.

Због свега тога ни проблем око разграничења Србије и Грчке није остао исти. Није се више радило о разграничењу у Албанији, него са новоствореном албанском државом. Пашићева влада се, и у вези са тиме, обратила својим балканским савезницима. Крајем децембра затражила је од њих потпору, и то за ону граничну линију с Албанијом коју буде означила као свој минимум.⁵¹ Међутим, било је извесно да појединачна подршка није била гаранција успеха како је то раније изгледало. Захтев српске владе се тада утапао у општу расправу, како зараћених страна тако и великих сила. То је истовремено била и судбина разграничења које је претходних месеци, превасходно по њеној жељи, требало да буде предмет српско-грчких преговора и да нађе места у уговору који међутим, није био закључен.

Помињући још једном приликом, крајем децембра, потребу за споразумом балканских држава око разграничења у Македонији, грчки министар иностраних дела изразио је жаљење што се српска влада није заузела у Софији за грчке захтеве. Пашић је на то одговорио да је у неколико наврата покретао у Софији питање о разграничењу Бугарске са Грчком, али да није добио одговор.⁵² С обзиром на то да је то грчка влада ставила као услов за споразумевање са Србијом, било је очигледно да су и једна

⁵¹ ДАСИП, МИД, ПО, 1912, ф. XIII, д. 1, пов. бр. 4803, Пашић посланицима у Софији, Атини и Цетињу 14./27. дец. 1912. Та граница била је „вододелница која дели воде за Охридско језеро и леву обалу Црног Дрима и Јадранско море”. Пашић је замолио три савезничке владе да у том смислу пошаљу и упутства својим делегатима на конференцији мира.

⁵² Исто, ф. II, д. 1, пов. бр. 4816, изв. из Атине 16./29. дец. 1912.

и друга влада скидале са себе одговорност што међусобни споразум није постигнут.

Србија и Грчка ући ће крајем 1912. и почетком 1913. године у нову етапу балканског рата, овог пута претежно дипломатску, пуну неизвесности за њихове ратне тековине, а да нису имале закључен никакав међусобни споразум. Вишемесечна настојања да се до тога дође, пре свега од стране Србије, остала су тако без резултата. Споразум између Србије и Грчке биће закључен тек у мају 1913, али тада у другим условима и у измењеним околностима.